

Sławomir Kościelak

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji "Losy dziedzictwa po klasztorach jezuickich skasowanych na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz jego znaczenie dla powstania i działalności Komisji Edukacji Narodowej (...)

Hereditas Monasteriorum 3, 432-435

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir KOŚCIELAK

Instytut Historii
Uniwersytet Gdański

*Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji *Losy dziedzictwa po klasztorach jezuickich skasowanych na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz jego znaczenie dla powstania i działalności Komisji Edukacji Narodowej (w 240. rocznicę kasaty zakonu jezuitów i powstania KEN)*, Jarosław, 11–14 VII 2013 r.**

W dniach 11–14 VII 2013 r. w salach opactwa benedyktynek oraz Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Jarosławiu odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa zorganizowana w ramach projektu *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*. Poświęcono ją w sposób szczególnie dziedzictwu kasat jezuickich domów zakonnych na szeroko pojętych ziemiach polskich. Dobór tematu i miejsca był nieprzypadkowy, albowiem w 2013 r. obchodzona była 240. rocznica kasaty Towarzystwa Jezusowego, ściśle powiązana z datą ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej, pierwszego ministerstwa oświaty w Polsce, którego zadaniem była inwentaryzacja pojezuickiego majątku, a następnie wykorzystanie go na potrzeby edukacji. Do czasu kasaty zakonu jezuitów Jarosław pozostawał w strukturze tego zakonu miejscem o wyjątkowej randze. W tym niedużym, znaczącym jednak wówczas ośrodku gospodarczym wschodniej Małopolski mieściły się aż dwa jezuickie domy zakonne, co w skali Rzeczypospolitej było rzadkością. Na konferencji przedstawiono 49 referatów (w tym trzy tzw. wyłożone) dokumentujących różne aspekty kasaty zakonu jezuitów, od metod badawczych, przez przebieg likwidacji, po losy poszczególnych szkół, zakonników, budowli i założeń ogrodowych, majątków, księgozbiorów oraz muzykaliów. Językiem konferencji był język polski, jednak czworo referentów reprezentowało zagraniczne instytucje i ośrodki naukowe: Wilno, Kijów, Wiedeń i Meksyk.

Konferencja została zainaugurowana 11 lipca w pomieszczeniach opactwa benedyktynek w Jarosławiu, przy ul. Benedyktyńskiej 5. Miejsce to wybrano w celu podkreślenia związków, jakie łączyły Towarzystwo Jezusowe i Kongregację Chełmińską benedyktynek, zakonnic korzystających niegdyś z duchowego i formacyjnego wsparcia uczniów i naśladowców św. Ignacego Loyoli. Zgodnie z tradycją wszystkich konferencji organizowanych w ramach Projektu pierwszy, wstępny referat wygłosił jego kierownik, Marek Derwich, prezentując dotychczasowy dorobek poszczególnych zespołów i grup badawczych. W dalszej kolejności przedstawiono referaty dotyczące pokasacyjnych źródeł. Magdalena Ujma (Opole) omówiła spuściznę po zakonie jezuitów w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, gromadzącego archiwalia z obszaru tzw. Galicji Wschodniej, Józef Kus (Lublin) – archiwalia pojezuickie z Archiwum Państwowego w Lublinie, a Ewa Danowska (Kielce) – materiały do

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

dziejów kasaty jezuitów i początków Komisji Edukacji Narodowej znajdujące się w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie. W tej części obrad wygłoszono również bardziej szczegółowe referaty, dotyczące inwentarzy pojezuickiego mienia kolegium w Toruniu (Waldemar Rozynkowski, Toruń), kolegium w Starych Szkotach pod Gdańskiem (Sławomir Kościelak, Gdańsk) oraz pozostałości biblioteki i archiwum cieszyńskiej rezydencji jezuitów (Anna Rusnok, Cieszyn).

Pierwszego dnia wygłoszono ponadto referaty przedstawiające okoliczności i skutki akcji kasacyjnej Towarzystwa Jezusowego. Ks. Janusz Królikowski (Tarnów) omówił reperkusje kasaty jezuitów w rozporządzeniach oficjalatu tarnowskiego, a w drugim ze swoich referatów przedstawił bullę kasacyjną papieża Klemensa XIV i inne dokumenty papieskie dotyczące wdrożenia procesu kasaty. Beata Topij-Stempińska (Kraków) ukazała problem kasaty zakonu jezuitów w historiografii polskiej XX w. Refleksjami na temat propagandowego wyzyskania rocznicy kasaty zakonu jezuitów i powstania KEN-u w okresie PRL-u (w ramach obchodów 200. rocznicy powstania KEN-u) podzieliła się Agata Wdowik (Warszawa). Kontekst kasaty domów jezuickich na tle dziejów poszczególnych placówek przedstawili natomiast ks. Wojciech Zawadzki (Warszawa), który omówił dzieje rezydencji malborskiej w latach 1618–1780, oraz Anna Szylar (Tarnobrzeg), która scharakteryzowała kontakty i współpracę jezuitów i benedyktynek w Sandomierzu.

Drugi dzień obrad (12 lipca) rozpoczął blok referatów poświęconych losom szkół pojezuickich. Otworzył go referat o. Ludwika Grzebienia SJ, nestora historyków jezuickich w Polsce, z powodu choroby księdza profesora odczytany przez organizatorów. Dotyczył on historiografii poświęconej Komisji Edukacji Narodowej w ostatnim 50-leciu, a zatem w okresie PRL-u (zwłaszcza po odwilży październikowej 1965 r.) oraz w pierwszych latach Trzeciej Rzeczypospolitej. Losy budynków szkolnych przejętych przez Komisję Edukacji Narodowej na obszarze całej Rzeczypospolitej ukazał Ryszard Mączyński (Toruń). Roman Pelczar (Stalowa Wola) zajął się szkołami jezuickimi z terenu województwa ruskiego, Maciej Zdanek (Kraków) – rywalizującym niegdyś z Akademią Krakowską kolegium jezuitów w Krakowie, a Michał Nowicki (Poznań) – erygowaną na kanwie skasowanego kolegium w Poznaniu szkołą średnią. W referacie Dariusza Rolnika (Katowice) znalazło się omówienie pamiętnikarskich odnotowań o nauczaniu zakonnym za czasów Stanisława Augusta w Rzeczypospolitej. Z kolei Ewa Ziółek (Lublin) przedstawiła zasługi byłego jezuita, Grzegorza Piramowicza, dla działającego w ramach Komisji Edukacji Narodowej Towarzystwa Ksiąg Elementarnych. Wystąpienie o. Aleksandra Krzysztofa Sitnika OFM (Kraków) o szkołach bernardyńskich w latach porozbiorowych (1772–1864) miało za zadanie ukazać kontekst funkcjonowania sieci innych szkół zakonnych w warunkach sekularyzacji z końca XVIII i z XIX w.

Kolejne referaty były poświęcone losom zakonników. Dzieje jezuitów usuniętych z obszaru Rosji po 1820 r. i umieszczonych na terenie diecezji tarnowskiej i przemyskiej w zaborze austriackim, jako aktywnej grupy misyjnej i duszpasterskiej, ukazała Anna Gąsior (Tarnów). Patrycja oraz Stefan Gąsiorowscy (Kraków) omówili biogramy XVIII-wiecznych jezuitów znajdujące się w dotychczas publikowanych tomach *Polskiego słownika biograficznego*. Andrea Mariani (Poznań) przedstawił życie codzienne byłych jezuitów z kolegium w Nieświeżu.

Historycy sztuki, konserwatorzy zabytków, badacze założeń architektonicznych i ogrodowych obszaru dawnej Rzeczypospolitej wypełnili swoimi wystąpieniami drugą część dnia. Andrzej Betlej (Kraków) omówił losy budowli pojezuickich na obszarze dawnego województwa ruskiego, Katarzyna Mączewska (Toruń) podzieliła się swoimi refleksjami nt. problematyki konserwatorskiej dawnych kolegiów jezuickich z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego. Joanna M.

Dziewulska (Kraków) poświęciła swoje wystąpienie historii jezuickiego kolegium i kościoła św. św. Piotra i Pawła w Krakowie, a Mirosława Sobczyńska-Szczepańska (Katowice) – kościołowi i kolegium w Lublinie. Pokasacyjnym losom dwóch bardzo od siebie odległych domów zakonnych Towarzystwa Jezusowego, rezydencji w Międzyrzeczu w zachodniej Wielkopolsce i kolegium jezuickiego w Winnicy na Braclawszczyźnie, przyjrzało się dwoje innych badaczy: Bożena Grabowska (Gorzów Wielkopolski) w odniesieniu do Międzyrzecza oraz Witalij Rosowski (Lublin) w stosunku do Winnicy. Losów jezuickich założeń architektonicznych i ogrodowych dotyczyły także referaty wyłożone – Neringi Markauskaite (Wilno) o kościele św. Kazimierza w Wilnie, Małgorzaty Mileckiej i Iwony Brankiewicz (Lublin) o przekształceniach kompozycji krajobrazowych zespołu jezuickiego w Lublinie oraz Eweliny Widelskiej (Lublin) o przekształceniach po 1773 r. założenia klasztornego jezuitów w Drohiczyźnie.

13 lipca, w ostatnim dniu obrad, szczególną uwagę poświęcono w pierwszej kolejności majątkom ziemskim oraz wyposażeniu kościołów i kolegiów jezuickich. Tego problemu dotyczył referat Małgorzaty Kości (Warszawa), omawiający zagospodarowanie dóbr jezuickich w pierwszej połowie XIX w. na przykładzie Białoleki, majątku kolegium Towarzystwa Jezusowego w Warszawie. Kamila Follprecht (Kraków) przedstawiła pokasacyjne losy nieruchomości jezuickich w Krakowie, a Anna Gąsior (Tarnów) zreferowała umowę zawartą w 1777 r. między Komisją Edukacji Narodowej a biskupem wileńskim Ignacym Massalskim w sprawie dóbr jezuickich w Wilnie. Joanna Nastalska-Wiśnicka (Lublin), Kazimierz S. Ożóg (Opole) oraz Janina Dzik (Kraków) zajęli się ikonografią jezuickich kościołów. J. Nastalska-Wiśnicka dokonała tego w odniesieniu do wizerunków Matki Bożej w kościołach tego zakonu na terenie całej Rzeczypospolitej, K. S. Ożóg skupił się na wizerunkach Piotra Skargi w skasowanych na tymże obszarze domach jezuickich, a J. Dzik przedstawiła zachowaną ikonografię św. Stanisława Kostki w obu kościołach jezuickich w Jarosławiu. O niezwykle ciekawym wyposażeniu i wystroju zakrystii w jezuickim kościele NMP w tym samym mieście opowiedziała w swoim wystąpieniu Jadwiga Stęchły (Jarosław); uczestnicy konferencji mieli okazję (o czym poniżej) wysłuchać jej uzupełniających wyjaśnień podczas wizyty w tej świątyni. W kolejnym referacie, autorstwa Małgorzaty Kierczuk-Macieszko (Lublin), przedstawione zostały losy wyposażenia ruchomego kościoła jezuitów w Lublinie. Należy dodać, że do tej sekwencji obrad przeniesiono także niewywołany z przyczyn technicznych w pierwszym dniu referat Krystyny Sulkowskiej-Tuszyńskiej (Toruń), poświęcony naczyniu fajansowemu, na którym w drugiej połowie XIX w., a więc w okresie kulturkampfu, umieszczono emblematy nawiązujące do tumultu toruńskiego z 1724 r.

Pierwsza część sesji popołudniowej dotyczyła losów jezuickich księgozbiorów, w tym muzykaliów. Anna i Piotr Dymmel (Lublin) przedstawili meandry dziejów biblioteki kolegium jezuitów w Lublinie. Jolanta Byczkowska-Sztaba (Warszawa) omówiła muzykalia kapeli wokalo-instrumentalnej działającej przy kościele jezuitów w Świętej Lipce na pograniczu Warmii i Mazur. Wyłożony referat Magdaleny Walter-Mazur (Poznań) traktował o jezuickich rękopisach muzycznych z Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu.

Ostatnie trzy referaty ukazały szerszy kontekst kasaty jezuitów. Gregor Ploch (Wiedeń) przedstawił problem kasaty zakonu jezuickiego w Austrii (z uwzględnieniem Śląska Austriackiego), dokonanej w warunkach restrykcyjnych, antyklerykalnych zarządzeń cesarza Józefa II. Doris Bieńko de Peralta (Meksyk) wespół z Pawłem Drabarczykiem (Warszawa) zajęli się w swoim wystąpieniu działalnością, dziedzictwem i dziejami kasaty jezuitów w Nowej Hiszpanii (dziś Meksyku). Ewa Kubiak (Łódź) omówiła losy świątyń zakonu jezuitów po kasacie Towarzystwa Jezusowego w wicekrólestwach Peru, La Platy i Nowej Grenady.

Uzupełnieniem obrad było zwiedzenie zabytkowych, zwłaszcza klasztornych i poklasztornych obiektów znajdujących się w Jarosławiu i jego najbliższym sąsiedztwie, na Podkarpaciu. 11 i 13 lipca odbyły się dwie wycieczki po mieście, połączone ze zwiedzaniem opactwa benedyktynek oraz obu obiektów pojezuickich: kolegiaty Bożego Ciała, pełniącej obecnie funkcję świątyni diecezjalnej, oraz sanktuarium Matki Bożej Bolesnej, znajdującego się aktualnie w gestii ojców dominikanów. Przy okazji zwiedzono Rynek oraz podziemia znajdujących się przy Rynku kamienic.

Podczas mającego miejsce 14 VII 2013 r. objazdu naukowego uczestnicy konferencji obejrzeli poddominikański kościół Wniebowzięcia NMP w Sieniawie wraz z kryptą grobową właścicieli pałacu, rodziny Czartoryskich. W Przeworsku celem wizyty stał się kościół Świętego Ducha, niegdyś należący do klasztoru bożogrobców. Odwiedzono ponadto miasteczko Pruchnik, mogące pochwalić się unikatowym zespołem obiektów architektury drewnianej na Podkarpaciu. Najwięcej jednak wrażeń dostarczyła wizyta w Przemyślu, gdzie można było obejrzeć wiele bezcennych obiektów zabytkowych, w tym Wzgórze Zamkowe z rotundą, palatium i resztkami cerkwi Wołodara, sobór archikatedralny, który niegdyś był jezuickim kościołem połączonym z tamtejszym kolegium, wreszcie dawne klasztory przemyskich dominikanów i dominikanek.

Katarzyna ROMANOW
(asystent Projektu)

Magdalena GAWROŃSKA
(asystent Projektu)

*Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Galicji pod rządami austriackimi (w 230. rocznicę rozpoczęcia kasat józefińskich w Galicji)*,
Nowy Sącz, 17–19 X 2013 r.**

W dniach 17–19 X 2013 r. w Nowym Sączu odbyła się konferencja *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Galicji pod rządami austriackimi (w 230. rocznicę rozpoczęcia kasat józefińskich w Galicji)*, zorganizowana w ramach projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*. Przedsięwzięcie zostało zorganizowane przez Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii (Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego) przy współpracy z oddziałem Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, Miasteczkiem Galicyjskim. Wybór miejsca obrad nie był przypadkowy – Nowy Sącz stanowi doskonałą ilustrację do tematyki konferencji, ponieważ funkcjonujące w nim od stuleci klasztory norbertanów, franciszkanów oraz pijarów zostały zlikwidowane na mocy decyzji podjętych przez cesarza

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.